

УДК 025.7/.9:[027.7:378.4(477.54)]

ББК 78.36

**МЕМОРІАЛЬНА БІБЛІОТЕКА І. О. СВІТЛИЧНОГО
У ФОНДІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

Бурлаченко Н. В., бібліотекар

**Центральна наукова бібліотека Харківського
національного університету імені В. Н. Каразіна**

Традиція дарування особистих бібліотек до фонду університетської книгозбірні має досить давнє коріння. Власне, першим дарувальником був сам В. Н. Каразін, котрий не лише ділився власними книжками, але й супроводжував свої дари коментарями щодо їх доцільного використання [1, С. 237]. Серед колекцій, що зберігаються у фондах ЦНБ Харківського університету, такі книжкові скарби, як приватна бібліотека А. А. Потебні, Н. Ф. Сумцова, Н. Д. Пільчикова, Н. І. Криштафовича, М. С. Дринова та інших вчених, чия доля так чи інакше пов'язана з університетом.

Проблема їх збереження полягає у тому, що цілеспрямоване дослідження і формування іменних фондів почалося тільки після Другої світової війни. А до того часу книжки, які приймали в дар, вливали у загальний фонд [1, С. 238]. Тож для відновлення меморіальних бібліотек і їхнього компактного розташування у складі ЦНБ довелося прикласти чималих зусиль. Пошуки окремих екземплярів тривають і досі.

Таким чином, на сьогоднішній день вивчення приватних колекцій у фонді бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна є однією з пріоритетних задач. Ця нелегка, проте дуже цікава праця дасть величезний масив нової інформації

щодо життя і наукової творчості колишніх власників дарованих книгозбірень.

У 2009 році до Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна надійшла меморіальна бібліотека Івана Олексійовича Світличного, яку подарувала Університету його сестра та відданий соратник Надія Світлична. Усього зібрання налічує 5230 книжкових документів, серед яких є рідкісні, малотиражні видання. Єдиним бажанням дарувальниці було, щоби бібліотеку її брата зберігали як цілісну колекцію, використовуючи на потреби читачів, але не розпорошуючи. Причина в тому, що Іван Олексійович був пристрасним бібліофілом, він почав збирати приватну бібліотеку ще у студентські роки, ризикував свободою та навіть життям задля її збереження та примноження. Повага до такої титанічної самовідданої праці змушує переосмислити засади методики роботи з приватними бібліотеками, котрі поповнюють фонди ЦНБ.

У найближчих планах бібліотеки укласти каталог колекції І. О. Світличного. Наразі читачі можуть скористатися електронним каталогом, у якому відображений цей фонд.

Великі перспективи обіцяє не лише статистичний аналіз складу бібліотеки Світличного, але й дослідження автографів та дарчих присвят, особистих нотаток колишнього власника, штампів, тощо. Тематичний склад цієї колекції також досить показовий і може багато розповісти про особистісні якості та діяльність І. О. Світличного.

Кожен примірник з цього зібрання позначено підписом «Бібліотека І. О. Світличного». Без перебільшення можна сказати, що дослідження історії формування цієї унікальної книгозбірні, походження та долі кожної окремої книжки, допоможе скласти цілісне

враження про особистість вченого-мовознавця, літературного критика, поета та громадського діяча, котрий стояв біля витоків руху опору шістдесятників і повною мірою розділив долю цього покоління борців – І. О. Світличного.

Коротка біографія

Родом Іван Світличний з Донеччини – з краю, який дехто хотів би відлучити від України, але який насправді був і залишається українським попри всі демографічні експерименти та мовні мутації [2]. Хотілося б додати, що цей регіон подарував Україні ще одного полум'яного борця – Василя Стуса – відданого соратника, однодумця, котрому належать такі рядки:

«Усе найкраще в мені від Івана...»

або таке:

«Іван – то моя любов найбільша...» [4].

Отже, народився Іван Олексійович 20 вересня 1929 року у селі Половинкине на Луганщині. Його батьки були неписьменними селянами, проте людьми високої духовності, і змалечку прищеплювали дітям моральні принципи, почуття справедливості і потяг до знань. Олексій і Меланія Світличні не лише виростили і вигодували трьох дітей попри голодомор, війну і постійні злидні, вони ще й дали їм вищу освіту в одному з кращих вишів країни.

У 1947 році Іван Світличний із золотою медаллю закінчив середню школу і вступив до Харківського університету, котрий закінчив у 1952 році і теж з відзнакою.

Як зазначив І. Дзюба, навчання на українському відділенні філологічного факультету Харківського університету – закладу, що мав давні традиції у галузі народознавства, філології, естетики, – зумовило глибокий інтерес Івана Світличного до теоретичних аспектів літературознавчої науки. Ця якість вирізняла

його серед інших молодих літературних критиків, які активно виступали наприкінці 50-х та на початку 60-х років [2].

В університеті починається для молодого Івана справжнє життя, формується громадянська позиція і міцні дружні зв'язки. А Іванова частина кімнати у гуртожитку на Товкачівці невпинно обростає книжками. Про це згадують друзі Світличного часів його студентства.

«Чи не найкраще Іван почувався серед книжок – у бібліотеці, в читальні», – згадує однокурсниця Фаїна Пустова [4]. На початку 1950-х років читальний зал для студентів філологічного факультету знаходився там само, де й зараз: на вулиці Університетській, 23. Сьогодні на місці, яке звичайно займав Іван Світличний, встановлено пам'ятну табличку з його ім'ям.

Щодо суспільного життя зазначимо, що Світличний завдяки своєму інтелектові та непохитній внутрішній порядності, ніколи не ділив світ на «чорне» і «біле». Він намагався очистити творчу спадщину Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, Панаса Мирного, П. Грабовського від ідеологічного та спрощено-вulgаризованого теоретичного трактування й соцреалістичного намулу [4].

Показовою в цьому плані є ґрунтовна й гострополемічна розвідка «Гармонія і алгебра», де він аргументовано виступає проти vulgарно-соціологічних методів дослідження творчої спадщини Т. Шевченка. Дослідження «Художні скарби «Великого льоху» (1962), «Коментар критичний до коментарю наукового» (Дніпро, 1965, № 1), «Духовна драма Шевченка» (1976) показують тривалу зацікавленість Івана Олексійовича шевченківською тематикою.

З 1952 до 1955 р. Світличний навчався в аспірантурі при Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Його науковим керівником став академік О. І. Білецький. Світличний працював певний час відповідальним секретарем журналу «Радянське літературознавство», згодом завідував відділом критики журналу «Дніпро» (1955). Тут і заявив про себе як проникливий, непоступливий і принциповий літературний критик, як людина широкої ерудиції і справжній інтелектуал. У той же час у Світличному зростав уважний аналітик поточного літературного процесу. Він являв собою рідкісне поєднання здібностей до теоретичного мислення та літературно-критичного хисту, так писав згодом І. Дзюба [2, С. 6]. До того ж зарплатня додавала дещицю до скромного Іванового бюджету, що дозволяло купувати нові книжки.

З 1957 р. І. О. Світличний – молодший науковий працівник Інституту літератури, а з 1963 р. – науковий працівник Інституту філософії АН УРСР. Як вийшло, що обдарований молодий філолог опинився у лавах філософів? Ми не зустрічали спеціальних досліджень з цієї теми, тож це суто особисте враження, проте до Інституту філософії, як у Москві, так і в Києві вступали окрім філософів ті з вчених, хто не мав змоги відкрито і вільно розвивати власні дослідження у вибраній царині. Наприклад, трохи пізніше в часі тим самим шляхом, що й Світличний піде радянський (згодом російський) історик зі світовим ім'ям А. Я. Гуревич.

Іван Олексійович написав дисертацію з естетики, але не опублікував і не захистив її. І справа тут не у режимі, котрий завадив би йому. Скоріше у особистому перфекціонізмі Світличного: він уважав свою роботу недостатньо досконалою. А може до цього примішувалося щось на кшталт впертості Ліни Костенко, тобто небажання дарувати результати своєї

інтелектуальної праці країні, в якій влада знаходиться у руках недостойних людей, а кожне слово митця перекрутять до невпізнанності. Ніхто не може сказати напевно, але факти такі, що Іван Світличний, поза сумнівом видатний літературознавець і мовознавець свого часу, жив і працював далі, а дисертація залишилася у шухляді.

У 1960-х роках Іван Світличний був фактичним організатором культурного та наукового життя творчої молоді. Його помешкання було своєрідним центром формування національної свідомості наукової молоді, дискусійним клубом, у якому кристалізувалися погляди і формувався особистий вибір більшості шістдесятників. Привабливими для всіх були не тільки енциклопедичні знання Івана Світличного, а й особистісні якості – інтелігентність, м'якість, товарицькість, доброзичливість.

Близький товариш Світличного Іван Дзюба вважав за найголовніші, визначальні риси його особистості наявність високого і непохитного суспільно-політичного ідеалу. Це робило Івана Олексійовича «людиною громадянськи вразливою та громадянськи активною в адекватному – глибокому і світлому – значенні цих двох уже засмиканих слів» [2].

На зламі 50-60-х років Іван Світличний, поряд з Іваном Дзюбою і Євгеном Сверстюком, був найбільш нонконформістським українським літературним критиком. Але коли через зв'язок із діяльністю середовища, яке згодом отримало назву «покоління шістдесятників», 1965 року йому заборонили друкувати будь-що в офіційних виданнях, його праці потрапляли лише до друзів і кіл, близьких до шістдесятників. Для літературознавця, критика, перекладача і поета (він писав також і поезію) це означало професійну смерть.

Іван Світличний був однією з чільних постатей українського дисидентського руху. Такий образ виринає

й зі спогадів його друзів, шістдесятників, зокрема Михайлини Коцюбинської, Василя Стуса, Зиновія Антонюка, а також тих, хто (як Микола Горбаль, Семен Глузман чи Гілель Бутман) познайомилися з ним допіру в таборі. І просто не віриться, що сьогодні в Україні його постать нікому, властиво, крім нечисленного кола дисидентів, невідома.

Світличний, поряд з Василем Стусом, Валерієм Марченком, Олексою Тихим і Юрієм Литвином, належав до трагічних постатей дисидентського руху. Табори забрали життя цих людей, а часи, в яких вони жили, не дозволили сповна реалізувати свої творчі й літературні потенціали.

Проте в 60-і і 70-і роки, перебуваючи під пильним наглядом, Світличний попри все пише і часом навіть публікує статті, перекладає Беранже, Лафонтена, Бодлера, Верлена, інших авторів з польської, турецької, сербської. У меморіальній бібліотеці знаходимо примірники з перекладами І. Світличного.

Через свою громадянську позицію зазнав переслідувань з боку репресивних органів тоталітарної радянської влади. Під тиском КДБ втратив роботу, був змушений перебиватися випадковими заробітками, публікаціями в пресі під псевдонімом або чужим прізвищем.

Уперше Івана Олексійовича було заарештовано 1 вересня 1965 р. Напередодні в помешканні Світличних, якого в цей час не було в Києві, відбувся обшук. Через кілька днів обшук повторився, КДБісти шукали самвидав, заборонену літературу, що її було досить у Світличного в ті роки. Проте із спогадів сестри відомо, що Іван Олексійович мав здібності до столярництва і поробив у книжкових шафах та в стінах безліч дуже вдалих схованок, де й зберігав коштовності своєї колекції. Можна здогадуватись, котрісь із документів,

що 50 років тому ховали у потаємних сейфах від КДБ, увійшли до меморіальної бібліотеки І. О. Світличного. Поки що ми не маємо даних, які саме, але питання це настільки ж зворушливе, наскільки важливе для дослідження руху шістдесятників та життя української інтелігенції 1950–60-х років.

30 квітня 1966 р. Івана Світличного через брак доказів випустили на волю, проте стежити за ним не припиняли, на роботу влаштуватися змоги не було.

12 січня 1972 р. Світличного заарештували вдруге й звинуватили за тією ж статтею. 27-29 січня 1973 р. відбувся закритий судовий процес, де було винесено вирок: 12 років позбавлення волі (7 років концтаборів суворого режиму і 5 років заслання за антирадянську агітацію і пропаганду, виготовлення та поширення самвидаву).

Світличний відбував покарання у таборах Пермської області. Незважаючи на поганий стан здоров'я (хвороба нирок, рецидиви туберкульозу, постійний головний біль і носові кровотечі), намагався працювати разом з усіма. Майже весь останній табірний рік провів у лікарні. Виявляв моральну стійкість і силу духу, багато разів брав участь у голодовках протесту.

Світличний не втрачав пристрасі до літератури та збирання книжок на засланні. С. Глузман згадує показовий випадок: Світличного пересилали по етапу, тож йому належало зібрати особисті речі. Виявилось, що газети і книжки зайняли кільканадцять ящиків, тому начальство табору змушене було відвезти на вокзал речі Світличного підводою – таке трапилось, мабуть, вперше і востаннє в історії табору [4, С. 478].

Після чергового голодування новим місцем заслання для Івана Світличного було призначено селище Усть-Кан Горно-Алтайської області. Працював нічним сторожем ПМК, палітурником у бібліотеці (знову

книжки!). 1981 у Світличного стався інсульт, унаслідок чого він став інвалідом 1 групи. Пережив клінічну смерть, складну нейрохірургічну операцію в непристосованих умовах, післяопераційні ускладнення, підозру на рак хребта, гіпсове ліжко, частковий параліч. Вижив тільки завдяки самовідданому доглядові дружини.

Комісувати за станом здоров'я відмовилися: досягнуту мовби домовленість Центрального секретаріату Міжнародної Амністії із Москвою про комісування було анульовано рішенням голови КГБ СРСР Федорчука. Термін відбув повністю.

Звільнений тяжко хворим (23.01.83), продовжувати колишню творчу і громадську діяльність він уже не зміг. Помер 25 жовтня 1992 року, похований у Києві на Байковому цвинтарі неподалік від могил Василя Стуса, Олекси Тихого і Юрія Литвина. На могилі Івана Світличного встановлено хрест роботи художника Миколи Малишка, козацький хрест з написом «Він був світильником, що горів і світився».

Державну премію України імені Тараса Шевченка І.Світличному присуджено в 1994 р. (посмертно) за збірку поезій, поетичних перекладів і літературно-критичних статей «Серце для куль і для рим».

Такими є основні віхи життєвого шляху І. О. Світличного, власника особистої книгозбірні, яку визнано однією з найбагатших у Києві та в Україні в цілому, подарованої ЦНБ Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Інформація, щодо його життєвого та творчого шляху, базується на відомостях з друкованих матеріалів: спогадів близьких та друзів. На жаль, з бібліотекою ми не отримали матеріалів з особистого архіву І. О. Світличного, за

допомогою яких можна було б уточнити дати та збагатити фактографічну канву.

Склад бібліотеки І. О. Світличного: досвід зберігання та перспективи дослідження

Вже перше ознайомлення з добром літератури засвідчує, що колекція І. О. Світличного – творча лабораторія науковця і митця, у якій немає нічого зайвого і другорядного.

Основу колекції становить література ХХ сторіччя, що видавалася на теренах колишнього СРСР, здебільшого в УРСР, БРСР, Німеччині, Франції, США, Канаді, Болгарії, Сербії, Польщі українською, російською, англійською, німецькою та французькою, болгарською, польською, сербською мовами. Зазначимо, що Іван Світличний жодного разу не виїздив за кордони СРСР, проте підтримував дружні стосунки з іноземними літераторами, наскільки це було можливо через листування. До того ж усі друзі та знайомі знали про його пристрасть до збирання книжок і з будь-якої поїздки привозили Світличному книжкові сувеніри. Таким чином назбиралося чимало книжок як братніми слов'янськими, так і іншими європейськими мовами – приблизна їхня частка у бібліотеці складає третину. Окремого дослідження заслуговують видання з мистецтва – габаритні, кольорові каталоги музейних зібрань світу або огляди творчого доробку певного художника, на глянсовому папері, видані за кордоном вони мали коштувати свого часу без перебільшення величезних грошей.

Серед раритетних видань перш за все хотілося б відзначити колекцію випусків Записок наукового товариства імені Т. Г. Шевченка. У спогадах сестри Світличного Надії знаходимо згадку про велику зацікавленість Івана у даному виданні і тривалі пошуки цієї бібліографічної пам'ятки [4].

Виняткову цінність мають наступні видання:

- Винниченко В. Базар : п'єса / вид. т-ва «Дзвін». – Львів, 1918;
- Руска читанка для нижших клас середніх шкіл. – Львів : Друкарня «Товариства імені Шевченка», 1879;
- Кримский А. Украинская грамматика для учеников классов гимназий и семинарий Приднепровья. – Москва, 1907;
- З історії української літератури. – Відень : Вид-во «Союза визволення України», 1915;
- Шпол Ю. Золоті лисенята. – Харків : Книгоспілка, 1929

та багато інших книжкових документів, котрі певно було надзвичайно важко дістати за тих часів, а ще складніше зберігати у себе вдома.

Окремої згадки заслуговують малотиражні видання рукописного «Щоденника» Т. Г. Шевченка та його «Автобіографії» у форматі фотокопії. Вони побачили світ уперше 1972 року, текст підготував до друку Є. С. Шаблювський. На сьогоднішній день цей документ є неоціненною бібліографічною пам'яткою, перевидань якої з тої пори не було.

За галузевим складом колекція досить точно відображає інтереси власника. Звісно, превалюють видання з мовознавства, літературознавства, літературно-критичні статті та твори художньої літератури. Літературознавча, перекладацька та поетична діяльність І. О. Світличного зумовили ретельний професійний добір власником україномовних, російсько- та англійськомовних книжок з теорії мовознавства, художнього перекладу та лінгвістики; класичних праць з вітчизняної (знову ж таки заборонений, небезпечний для зберігання вдома М. Грушевський) та світової історії.

Чимало у бібліотеці Світличного літератури з філософії, а також релігії, міфології, народознавства.

Дарчі написи на книжках визначають коло спілкування І. О. Світличного. Друзі та знайомі дарували йому книжки на всі свята, презентували авторські примірники своїх видань. Здебільшого це яскраві емоційні підписи, що характеризують ставлення до Світличного, – велику повагу до його громадської роботи та ніжні дружні почуття. Наведемо кілька прикладів.

«Іванові Олексійовичу, схиляючись перед його заслугами для стражденної України. 12.09.92», – від автора на книзі Ю. Бойко «Вибрані праці» (Київ, 1992).

«Вусатому Сонечкові та його яскравому, вірному Супутникові. З любов'ю родина Крип'якевичів», – від І. П. Крип'якевича. «Історія України» (Львів, 1990).

«Леоніді Світличній на згадку про боротьбу шістдесятників», – від автора, М. Пономаренко («Росава. Вірші», Черкаси, 1995), – дружині Світличного вже після його смерті як данина пошани до її відданості чоловікові та його справі.

Про це свідчить і таких зворушливий автограф:

«Дороженька Льолю!

Мені болить – отже я існую», –

так колись сказав стародавній грека...

Мені болить, нам болить,

Вам, Льолю, болить – отже ми існуємо...

Дай, Боже, розуму, дай, Боже, витримки,

дай, Боже, здоров'я все лихе перенести та дочекатися кращого.

Сум і біль за втраченим!

Втрата моя і Твоя, і Наша.

Тримайся, серденько!

Говерла і Голгофа!

Будьмо, сестро!

Дай, Боже!

Боже, як солоно і гірко...»

Ці рядки ми знайшли на аркуші-закладинці між сторінками шевченкового «Щоденника», згадуваного вище.

Це лише короткий огляд книжкових скарбів, котрі отримала ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна після надходження до її фондів приватної бібліотеки І. О. Світличного. Детальніше опрацювання книжкових пам'яток з цієї колекції ще попереду.

Виняткове значення збереження цілісності приватного зібрання у фонді університетської бібліотеки, адже у такому вигляді воно має набагато більшу цінність для дослідження історії українського літературознавства та руху шістдесятників, очевидне.

У електронному каталозі ЦНБ Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна бібліотека І. О. Світличного стала першою книжковою колекцією, задля якої відкрито окрему рубрику. Маємо сподівання, що це полегшить для потенційних читачів пошук літератури і подальше ознайомлення з меморіальною бібліотекою І. О. Світличного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Березюк Н. М. Библиотека Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина за 200 лет (1805-2005) / Н. М. Березюк, И. Г. Левченко, Р. П. Чигринова. – Харків : Тимченко, 2006. – 390 с.

2. Дзюба І. Душа розпластана на пласі / І. Дзюба // Серце для куль і для рим : Поезії. Поетичні переклади. Літературно-критичні статті / І. О. Світличний. – Київ, 1990. – С. 5–23.

3. «Доброокий» : спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. та Н. Світличні. – Київ, 1998. – 572 с.

4. Добрянська І. Праця над словом – це стиль його життя / І. Добрянська // Дзвін. – 1997. – № 8. – С. 154-156.

5. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905) / сост. Д. И. Багалея, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Харьков : Тип. А. Дарре, 1906. – 329 с.

6. Сверстюк Є. Блудні сини України / Є. Сверстюк. – Київ, 1993. – 256 с.

7. Чорновіл В. Твори : у 10 т. Т. 1. Літературознавство. Критика. Журналістика / Вячеслав Чорновіл ; упоряд. Валентин Чорновіл. – Київ : Смолоскип, 2002. – 640 с.

8. Шевченківські лауреати 1962–2001 : енцикл. довід. / вступ. слово І. Дзюби ; авт.-упоряд. М. Г. Лабінський. – Київ : Криниця, 2001. – 696 с.

Анотація: меморіальна бібліотека І. О. Світличного у фонді ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна слугує джерелом для вивчення феномену руху шістдесятників в Україні та однієї з ключових його постатей – Івана Світличного. Новація у роботі з цією колекцією – у створенні спеціальної рубрики у електронному каталозі.

Аннотация: мемориальная библиотека И. А. Свитличного в фонде ЦНБ ХНУ имени В. Н. Каразина служит источником для изучения феномена движения шестидесятников в Украине и одной из ключевых его фигур – Ивана Свитличного. Новшество в работе с этой коллекцией – в создании специальной рубрики в электронном каталоге.